

33. *Перкова А. І.* До історії відтворення меморіального будинку-музею Д. І. Яворницького / А. І. Перкова // Музей і майбутнє : зб. наук. доповідей. – Д., 1998. – С. 18–24.

34. *Перкова А. І. К. І.* Литвиненко в родині Яворницьких / А. І. Перкова // Видатні особистості. Музейна персоналістика (Матер. обласної музейної наук. конф., вип. 10). – Д., 2008. – С. 172–179.

35. *Шубравська М. М. Д. І.* Яворницький. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність / М. М. Шубравська. – К., 1972.

Надійшла до редколегії 04.11.2010

УДК 94 (477.63) «1920-1930»

Д. О. Романчук

*Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького*

НАГРУДНІ ЗНАКИ ТА ЗНАЧКИ 1920–1930-х рр. У КОЛЕКЦІЇ ДНІМ ім. Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Розглянута частина колекції нагрудних знаків (значків) добровільних громадсько-політичних організацій 1920–1930-х рр. у зібранні Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького.

Ключові слова: нагрудний знак (значок), організація, ТГН, СВБ, МОДР, ТСОАвіахім.

Рассмотрена часть коллекции нагрудных знаков (значков) добровольных общественно-политических организаций 1920–1930-х гг. в собрании Днепропетровского национального исторического музея им. Д. И. Яворницкого.

Ключевые слова: нагрудный знак (значок), организация, ОДН, СВБ, МОПР, ОСОАвиахим.

Part of collection of breastplates of voluntarily public organizations is in-process considered 1920–1930 years in collection of the Dnepropetrovsk national historical museum of the name of D. I. Yavornytskyi.

Key words: breastplates, organizations, Dawn with miteracy Society, Union of Militant Atheist, International assistance to the revolutionaries, Society for the Defense.

Вивченням нагрудних знаків займається спеціальна дисципліна – фалеристика і особливу увагу для фахівців цієї області історичних знань привертає період 1920–1930-х рр. Саме в ці часи сформувалося основне призначення знаків, з їх величезним емоційним впли-

вом як ефективного засобу спрямованої пропаганди, та їх випуск набув масового характеру. Втілюючи в собі принципово нові художні пошуки, вони одночасно відобразили і новий уклад життя, ідеологію та свідомість мас.

У сучасних вітчизняних історичних студіях, на жаль, не приділяється достатня увага даній тематиці, і всі існуючі фахові видання більше являють інтерес для фалеристів-колекціонерів аніж науковців.

Окрім цього дана тема в царині музеєзнавчих досліджень на сьогодні не є розробленою, і спрямованість даної роботи визначається перспективою створення музейного каталогу.

Перш ніж перейти власне до опису знаків, варто звернути увагу на деякі моменти теоретичного характеру, в першу чергу щодо етимології понять «нагрудний знак», «значок» та їх класифікації. Серед спеціалістів до сьогодні не існує єдиного погляду на визначення цих слів. Так, якщо такі визначні лексифографи, як В. І. Даль та С. І. Ожегов сходяться в тлумаченні терміну «знак» по відношенню до орденських знаків, то термін «значок» у В. І. Даля пояснюється як зменшене похідне від терміну «знак» [5, с. 109], а С. І. Ожегов виокремлює його для позначення нагрудних знаків [12, с. 203]. У сучасній українській мові поняттю «значок» відводиться те ж саме тлумачення, що й «знак», тобто «предмет, позначка, зображення, які вказують на що-небудь, підтвержують, означають щось» [4, с. 469]. Окремо подається визначення «нагрудний» – призначений для носіння на грудях [4, с. 709].

Щодо класифікації нагрудних знаків, то по своєму призначенню вони поділяються на декілька видів:

- наградні – вручаються фізичній особі або колективу за досягнення в праці, суспільно-політичній діяльності, спорті тощо;
- членські – характеризують приналежність до певних організацій, спілок;
- академічні – свідчать про закінчення вищих, середніх або спеціальних навчальних закладів;
- ювілейні – присвячені ювілеям подій, свят, заснування міст тощо;
- пам'ятні – випущені якою-небудь організацією на честь якої-небудь події;
- службові – вказують на приналежність власника до певного відомства, організації, підприємства;
- сувенірні – присвячені різноманітним країнам, містам, історичним місцям тощо.

У даній роботі розглянута лише невелика частина музейної колекції знаків, представлених в експозиції зали № 6 по темі «Катеринославщина–Дніпропетровщина в період 1921–1941 рр.». Із загальної кількості (25 од.) в певну групу можна виділити 8 знаків, випуск

яких пов'язаний з діяльністю добровільних громадських організацій (товариств). Серед великого розмаїття таких організацій особливе місце займає Міжнародна організація допомоги борцям революції (далі МОДР), яка розгорнула свою діяльність не лише на всесоюзному рівні, а й в міжнародних масштабах. Створена МОДР в листопаді 1922 р. під час роботи IV Конгресу Комінтерну і вже до 1932 р. об'єднувала понад 70 національних секцій та близько 14 млн осіб [5, с. 133]. У міжнародному масштабі МОДР існувала до Великої Вітчизняної війни, а в СРСР – до 1947 року. Основною метою цієї організації було надання матеріальної, юридичної та моральної підтримки політв'язням, політемігрантам та їх сім'ям. Катеринославська (Дніпропетровська) організація МОДР була однією з найбільших в країні і вже на 1924 р. в її лавах налічувалося 250 тис. осіб [13, с. 3]. На першій міжнародній конференції в Москві поряд з ленінградською та московською, відзначалась і катеринославська організація, яка за два роки свого існування передала в розпорядження виконкому МОДР близько 70 тис. крб. До 1937 р. за свою інтернаціональну роботу вона отримала три перехідних прапори: Німецької червоної допомоги, ім. К. Цеткін від ЦК МОДР СРСР та ЦК МОДР України [11, с. 87]. 16 червня 1937 р. Дніпропетровськ відвідала голова ЦК МОДР О. Д. Стасова, яка взяла участь у другому обласному зльоті активістів модрівської роботи [8, с. 419].

Кожен член організації обов'язково повинен був мати членський значок, єдиний зразок якого був затверджений у 1924 р. [5, с. 133]. Саме такий значок представлений в експозиції музею (№ ОМ-8357, КП-188058) та являє собою п'ятикутник червоної емалі з вписаним у нього колом, що символізує земну кулю. В нижній частині земної кулі – ланцюги. По екватору (верхня частина земної кулі) білої емалі схід променистого сонця, над яким по напівсфері – рельєфний, червоної емалі, напис «МОПР». Знак виготовлений із бронзи, розміром 27х27 мм, кріплення гвинтове. Знак належав Миколі Миколайовичу Фадєєву та був переданий до музею в 2000 р.

Ще однією добровільною громадською організацією було товариство «Друг інваліда», яке займалось збором коштів у фонд допомоги інвалідам, проводячи численні «дні» та «тижні» допомоги, збори пожертвувань та продаж значків. Один із значків товариства «Друг інваліда» (№ И-5294, КП-11039) експонується в вітрині «НЕП на Катеринославщині». Знак являє собою зубчасту шестерню, на фоні якої фігура червоноармійця в будьонівській формі. Витягнута права рука тримає гвинтівку, а в лівій руці – милиця. По колу шестерні напис – «Друг інваліда», а внизу в квадратній рамочці текст «Всеукр. Центком. Помощи Инвалида». Знак розмірами 30х40 мм, виготовлений із посрібленої бронзи. Зображення деталей рельєфне, кріплення гвинто-

ве. Згідно з інвентарною книгою (и-8), знак був переданий до музею 8 жовтня 1965 р. науковим співробітником музею Т. Ф. Іосіковим.

Одним із найголовніших завдань у сфері культурних перетворень радянський уряд вважав навчання грамоті широких мас населення. Спеціально для цього в березні 1921 р. була створена Всеукраїнська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності, а з 1923 р. організаційно оформилось добровільне товариство «Геть Неписьменність» (ТГН), яке очолив голова ВУЦВК Г. І. Петровський [8, с. 397]. Товариство масово розгорнуло свою діяльність по організації пунктів «лікнепу», гуртків, «кутків», по забезпеченню їх підручниками тощо. Кошти на свою роботу товариство отримувало від сплати членських внесків, пожертвувань та від продажу значків. За період своєї діяльності (вересень 1923 р. – лютий 1936 р.) ТГН було випущено багато різновидів значків, але основними елементами їх символіки були портретне зображення «красного ликвидатора неграмотности» Леніна та дати 1917–1927 рр., тобто десятиліття, за яке планувалося остаточно подолати масову неписьменність. Саме такий значок розміщений у вітрині «Культурний розвиток Катеринославщини–Дніпропетровщини в 1921–1941 рр.» зали № 6. Цей знак (№ И-5761, КП-15658) являє собою п'ятикутну зірку, в центрі якої погрудне зображення Леніна в профіль. Внизу, на розкритій книзі напис «1917–1927». Значок розмірами 33x30 мм, виготовлений із посрібленої бронзи, кріплення гвинтове. Згідно з інвентарною книгою (и-8), знак був переданий до музею М. М. Краснухіним у 1968 р. і та належав Федору Володимировичу Чорному, уродженцю с. Діївка Катеринославського повіту (нині м. Дніпропетровськ). Народився Ф. В. Чорний у 1894 р. в сім'ї робітника Брянського заводу, в 1907 р. поступив працювати на цей же завод в залізопрокатний цех [2]. За свою активну політичну роботу в середовищі робітників заводу двічі (1914 та 1916 р.) підлягав арешту [2]. За другим вироком у 1916 р. був засуджений до смертної кари, але завдяки товаришам по партії вдалося влаштувати йому втечу із в'язниці. В ході революційних подій 1917 р. Чорний став уповноваженим по організації Червоної гвардії від Кайдацької та Фабрично-Чечелівської партійної організації, а в грудні 1917 р. – один із активних учасників встановлення Радянської влади в м. Катеринославі. В період 1918–1920 рр. перебував на фронтах громадянської війни, по закінченню якої обіймав високі господарські та партійні посади [2].

Представлений в експозиції членський знак «СВБ» (№ ОМ-5943, КП-133659) був одночасно й емблемою «Спілки войовничих безвірників», яка була створена у квітні 1925 р. з ініціатики ВКП(б) [8, с. 395]. Членство в спілці було справою добровільною, але сплата внесків та придбання членського знака було обов'язковим. Знак являє собою коло, обрамлене шестернею білої емалі. В центрі знака –

п'ятикутна зірка червоної емалі, з правого боку знака – прапор червоної емалі та три накладні літери «СВБ». По напівсфері шестерні рельєфний напис: «Борьба против религии – борьба за коммунизм» (відомі варіанти з написом «Борьба против религии – борьба за социализм»). Знак виготовлений із бронзи, розміри 30х30 мм, кріплення гвинтове. На звороті вигравійований товарний знак «АРТ-Труд-Гравер». Згідно з записом в інвентарній книзі (ОМ-15), знак був придбаний музеєм у 1982 році у Н. П. Рондіної.

Важливе місце в громадсько-політичному житті суспільства 1920–1930-х рр. зайняло патріотичне виховання населення та підвищення обороноздатності країни. Така робота масово почала проводитися з другої половини 1920-х рр., коли організаційно оформилося Товариство сприяння обороні та Авіаційно-хімічний промисловості (далі – Тпромвіахім). Ця організація була створена 23 січня 1927 року шляхом об'єднання Товариства сприяння обороні та Товариства друзів авіаційної і хімічної промисловості [5, с. 114]. Діючи під девізом «Опромвиахим – опора мирного труда СССР», товариство ставило за мету залучити до оборонної роботи широкі маси населення. І треба зазначити, що це успішно виконувалося. Так, на Дніпропетровщині на березень 1940 року налічувалося 3 725 організацій, якими було охоплено 217 200 тисяч чоловік [11, с. 85]. Серед найбільш популярних заходів у справі залучення населення до оборонної роботи стали тижні, декади, місячники оборони, агітаційні пробіги, авіаперельоти, шлюпочні походи тощо.

У музеї експонується нагрудний знак «Зюйд» (№ И-6560, КП-19616) Валер'яна Олександровича Доліна, учасника військово-морського агітаційного походу на двох шлюпках річкового типу. Як повідомляє місцева газета «Зоря», старт походу відбувся о 17 годині 17 червня 1931 року в парку ім. Шевченка [14, с. 4]. Маршрут загальною протяжністю 3 575 км пролягав Дніпром до Чорного моря, потім через Очаков–Севастополь–Ялту–Феодосію–Новоросійськ–Туапсе–Сухумі до Батумі та тим же шляхом назад [6]. 05.09.1931 року міська рада Тпромвіахім урочисто зустрічала в парку ім. Шевченка 12 учасників походу [9, с. 4]. У січні 1932 р. міськрада Тпромвіахім вручила знак, присвоєний походу, та грамоту В. О. Доліну «в тому, що він дійсно був за учасника військово-морського агітаційного шлюпкового походу Дніпропетровськ–Батумі–Дніпропетровськ... і проявив енергію та ентузіазм у поході, незважаючи на ряд труднощів у дорозі» [6]. В. О. Долін, уродженець м. Катеринослав, 1910 року народження, на час походу працював викладачем у Дніпропетровському технікумі фізкультури. За період своєї діяльності в сфері фізичної культури та спорту був відзначений великою кількістю грамот за участь у спортивних змаганнях обласного та республіканського рівнів.

Знак «Зюйд» являє собою рятувальне коло білої та червоної емалі, в центрі якого парусна шлюпка на фоні блакитного неба. На нижній частині кола напис «Зюйд». Коло, діаметром 24 мм, зображене на фоні двох схрещених весел та якоря. На зворотному боці напис – «Участнику похода Днепропетровск–Батуми–Днепропетровск тов. Долину В. А. 17/VI – 8/IX 1931 г.». Знак за допомогою двох ланцюжків (довжиною 14 мм) кріпиться до знаку Тпромвіахім УСРР гвинтом. Останній являє собою коло, діаметром 22 мм, створене зубчастою шестернею та обрамленням із вінка колосків червоної емалі. В центрі розміщена червона зірка, на фоні якої схрещені гвинтівка та пропелер під протигазом. Внизу знака, у стрічці червоної емалі напис «Тпромвіахім УСРР». Знак виготовлений із бронзи та емалі. Був переданий до музею в 1970 р. А. І. Доліною.

Значне місце у військовій підготовці членів Тпромвіахім займав стрільковий спорт. З метою відзначення найкращих стрільців у 1932 р. ЦР Тпромвіахім був утверджений знак «Ворошиловский стрелок» на честь наркома у військових та морських справах К. Ворошилова [5, с. 105]. Право отримати цей знак мали всі члени Товариства, які оволоділи початковими стадіями стрількової підготовки та виконали відповідні нормативи. Пізніше, в травні 1934 р., з метою підвищення майстерності були затверджені нормативи «Ворошиловский стрелок» I та II ступенів [5, с. 105].

Інформація про знак «Ворошиловский стрелок» (И-5286, КП-11007), який експонується в альбомі № 2 6-ї зали музею, обмежена. Відомо лише, що він був переданий до музею в 1965 році науковою співробітницею музею О. М. Огризкіною. Розміри знака (30х40 мм) говорять, що він був випущений у період з кінця 1933 до 1941 р., тому що до 1933 р. знаки випускалися розмірами 40х50 мм, а в 1941 р. знак «Ворошиловский стрелок» був відмінений. Загалом же знак являє собою п'ятикутну зірку червоної емалі, в центрі якої стоїть червоноармієць з гвинтівкою. У верхній частині знака червоний прапор з написом у два рядки «Ворошиловский стрелок», внизу мішень білої емалі. Знак накладений на шестерню, з правого боку якої колоски пшениці, з лівого – напис «ОСОАВИАХИМ».

Подібна символіка зображена на ще одному нагрудному знакові Товариства – «За стрельбу» (№ И-5490, КП-12581), яким нагороджувалися переможці стрількових змагань. На круглу мішень білої емалі діаметром 32 мм в центрі накладені гвинтівка, пропелер та газовий балон. Над ними п'ятикутна зірка червоної емалі, у нижній частині – рельєфний напис у два рядки «ОСОАВИАХИМ – За стрельбу». Нижня частина знака обрамлена вінком із колосків зеленої емалі. Знак належав Катерині Павлівні Васильовій та був переданий до музею в 1966 р.

Тпромвіахім не обійшло увагою й підготовку громадян до проти-хімічної та протиповітряної оборони. В групах Товариства проводилися широкомасштабні заходи щодо вивчення методів захисту та ліквідації наслідків повітряного і хімічного нападів. У 1934 р. ЦР ТСО були розроблені нормативи комплексу «Готов к противовоздушной и противохимической обороне», а в серпні 1935 р. був затверджений нагрудний знак «Готов к ПВХО» [5, с. 118]. У положенні про знак говорилося, що він вручався членам Товариства, які не лише успішно здають нормативи комплексу, але й ведуть ударну роботу на виробництві та активні учасники заходів з ППХО. Обов'язковою умовою було те, щоб кожен власник значка мав діючий протигаз.

Знак «Готов к ПВХО» (№ И-4981, КП-9368) виготовлений із бронзи у вигляді кола, створеного зубчастою шестернею та колосками пшениці. В центрі знака п'ятикутна зірка червоної емалі з рельєфним написом у три рядки «Готов к ПВХО». Під зіркою дуло зенітного знаряддя, а вгорі літак у промені прожектора. В нижній частині протигаз та стрічка червоної емалі з написом «ОСОАВИАХИМ СССР». Поле знака – блакитної емалі, промінь прожектора – білої. Знак діаметром 32 мм (відомі різновиди від 15 мм до 35 мм діаметром [5, с. 118]), за допомогою двох ланцюжків кріпиться до гвинта у вигляді літака. Знак був переданий до музею в 1963 р. та належав Володимирі Вікентійовичу Тржасковському, значна частина революційної та трудової діяльності якого пов'язана з м. Кам'янське (нині м. Дніпродзержинськ). Уродженець м. Варшава, 1889 р. народження, В. В. Тржасковський у 1905 р. приїздить до Кам'янського, де влаштовується на роботу в доменний цех Дніпровського металургійного заводу [1, с. 1]. За активну підпільну роботу в 1916 р. був заарештований і відправлений в армію [1, с. 11]. У травні 1917 р. повернувся в Кам'янське, де став одним із організаторів Червоної гвардії. До 1921 р. перебував у лавах Червоної армії, а після демобілізації обіймав ряд високих адміністративно-господарських посад та активно займався громадсько-політичною роботою [3, с. 143].

Отже, розглянута частина нагрудних знаків із колекції ДНІМ є достатньо репрезентативною в плані висвітлення найголовніших моментів соціально-економічного та ідеологічного життя країни і нашого краю. Добровільні організації (товариства) торкнулися найбільш актуальних аспектів суспільного життя, а нагрудні знаки зайняли важливе місце серед засобів морального заохочення, популяризації та пропаганди в справі залучення широких мас населення до діяльності цих організацій. У значній мірі цим пояснюються і притаманні знакам художні риси – простота форм та образів, злободенність та елементи класичної радянської символіки.

Бібліографічні посилання

1. Автобіографія В. В. Тржасковського. – М., 1951 // Фонди ДНІМ. – Арх.-1805.
2. Автобіографія Ф. В. Черного // Фонди ДНІМ. – Арх.-5304.
3. Борці за Жовтень на Катеринославщині : Збірник коротких біографій. – Д., 1958.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2007.
5. Гладков Н. Н. История государства Российского в наградах и знаках / Н. Н. Гладков. – М.; СПб., 2004. – Т. 2.
6. Грамота В. О. Доліна – 1932 // Фонди ДНІМ. – Арх.-6350.
7. Ильинский В. Н. Значки и их коллекционирование / В. Н. Ильинский. – М., 1974.
8. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Белебруха. – Д., 2006.
9. Зустрічайте учасників морського переходу // Зоря. – 05.09.1931. – № 207.
10. Кузнецов Д. Н. Нагрудные знаки оборонных обществ / Д. Н. Кузнецов. – М., 1983.
11. Маркова Л. М. Матеріали про діяльність ОСОАВІАХІМ та МОПР у фондах ДІМу / Л. М. Маркова // Музей і майбутнє. Доповіді та повідомлення наукової конференції до Міжнародного дня музеїв. – Д., 1998. – С. 84–88.
12. Словарь русского языка. Сост. С. И. Ожегов. – М., 1953.
13. Сосіна М. Всі – в ряди МОДР! / М. Сосіна // Дніпро вечірній. – 30.11.1972. – № 281.
14. Шлюпочний похід Дніпропетровськ–Батум // Зоря. – 16.06.1931. – № 138.

Надійшла до редколегії 12.11.2010

УДК 94 (477)

Ю. А. Святець, Ю. Г. Стенько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДОСЛІДНИЦЬКІ ТРАДИЦІЇ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Систематизовані основні результати діяльності науковців історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за напрямками дослідницьких практик Д. І. Яворницького. Показаний генетичний зв'язок студій сучасних істориків з науковими пошуками академіка.

Ключові слова: археологія, Д. І. Яворницький, етнографія, історична географія, історична евристика, історична хронологія, історичне джерелознавство, історичне краєзнавство, козацька історія, музеєзнавство, топоніміка.